

ÖRÖKSÉG

SZAKOLCZAY LAJOS

ESZMÉLKEDÉSÜNKNEK RÉSZE

JEGYZETLAPOK TAMÁSI ÁRONRÓL

Az utóbbi hetekben Tamási Aron világában éltem. Nemcsak a Farkaslakán két cserefa közé letett, *hűség példájaként* emlegetett íróiban, hanem az őt körülvevő értékelések, esszék-tanulmányok látomásaiban. Mert aligha akad ellenző, ki megcáfolná: a Tamási interpretációk és elemző megidézések nem maguk is látomások-e? Kiindulópontként mindig Ábeltől, annak bolyongásaitól, lélek és test szívárványos tornamutatványaitól indulnak, s amit végtanulcságként kimondanak: az egyszervolt világ megismételhetetlensége. S az írók, a Tamási életműhöz reflektoraikkal közeledő hűségesek, egy-egy írás titkaiba behatolván is mindig önmagukat mondják. A szabálytalan novella mint építkező mód, a színpadon „eljátszhatatlan”, s a pódium deszkáit mégis különös fényvel bevonó *székely népi játék*, a *népiség és mítosz* majd mindig nyitókulcsaként szolgáló kettőssége, az erősen közéleti hajlamú publicista *Tiszta beszéde* — habár a szépirodalmi műfajokon kívül tevékenykedő Tamásiról, mintha egyre jobban kezdenénk elfeledkezni —, mind csak apropó a saját Tamási-kép megrajzolásához. Egy-egy, az átlagosnál érzékenyebb, az ellenszegülések folytán mindig kiemeltebb helyzetben pedig a megidézhetetlen megidézése maga is tett. Bátorsága, igaz, hogy a vizsgált életmű oszlopai körül örvénylik, de tágabb összefüggésekre, a példaképpül állított író jelenvalóságára utal. *Létünknek része, s mivel nem a szeszélytől kaptuk, hanem a sorsunk gyöngyözte ki: az eszmélésnek része, amellyel egy közösség önmaga fölé hajlik* — gurítja a még mindig elég nehéz követ Sütő András *Tonnás hegyibeszédében*, hogy a hazatérő jelképével, a lassan sorra megjelenő Tamási-kötetek bizodalomával varázsolja a szívárványt az egyre konokabb szürkéséget mutató égre. Ábel kacagása és szomorúsága, egyáltalán: a még most is megfejtésre váró — mert csak nagy monográfiák tüzettségével megoldható — Tamási-rejtély nem is mindig esztétikai probléma. S jó, hogy előbogozható belőle — éppen egy nemzetiség közügyeit felfrissítendő — a politikum is. A test és lélek vándorlását, pokol és menny kalandjait hindu hallgatagsággal figyelő bölcslet — műveinek egyik hajszálerére utalva, gyakran öltöztettük *mítoszi ruhába*, egy-egy olvasatkor megcsodálva a székely néplélek farsangjait. Mintha a társadalomkivüüliség, a mókásan sziporkázó nyelv és az evvel teremtett góbétudat lenne a legjellemzőbb Tamásira. Mintha a *Rendes feltámadás* nem éppen azért ment volna végbe, hogy a társadalmi ügyek (művekben szinte elrejtőző) mindenese kivallhassa: ember és ember egyenlő. S a Hargita rengetegében való „elbujdosás” sem kivonulás a társadalomból. Sőt, bevonulás, ahol az író az „ember az embernek farkasa” kapitalisztikus „értéktörvényt” éppen a kontraszthatás kedvéért egy szűz — még semmitől meg nem fertőzött — világgal

állítja szembe. A jövőnd kutatásnak lesz feladata megállapítani, hogy a Brásói Lapok virágkorában közéletre és politikára figyelő, a beleszólás esélyét és a hatni tudás mértékét felbecsülni tudó író-publicista gondolatai, realitásról tanúskodó életszemlélete, miként öltöztek át a szépirodalom nyelvébe, tágabban: az életműbe. A szülőföld-rajzokat készítő és a helyzetjelentések pontosságát újságcikkbebe fogalmazó Tamási szociográfiai-politológiai látletele hogyan ereződött a más törvényeknek engedelmeskedő esztétikai szférában. S nem kevésbé lesz érdekes annak megmutatása, hogy a gyakran *áruállással* vádolt, úgymond, a *Szeder és Butyka* könyörtelen realizmusával Korunkhoz „lecsatlakozó” író miként vált a több irányból is sodródó, más-más. világlátású írók összefogójává, írói-közemberi-gondolkodói demokratizmusával, azoknak gyűjtő (s egyben tisztító) medencéjévé. Nem lehet véletlen, hogy az összefogás jegyében szervezett, 1937-es Vásárhelyi Találkozó éppen Tamásit jelölte elnöknek, és az sem, hogy a tarpai kurucfészek „szabad választására” kíváncsi író, a *hozzáférhetetlen tisztességű*, Bajcsy Zsilinszky Endre tisztelőjét, a magyar úri rend kitiltotta Tarpáról. Ugy gondolom, hogy a cselekvő közéletiségű Tamási Áron — bizonyosság erre műveinek újabb kiadásai és a legfrissebb, a Magyar Remekírók sorozatban megjelent két kötet is —, nincs eléggé benne a magyar szellemi közudatban. Pedig aki a *Kitűzött zászló tisztaságát* hirdeti, semmivel sem alávalóbb, mint a szépirodalmi művek írója. „*Mi, akik tizennyolc esztendőn keresztül, napról napra a személyi torzsalkodások fortyogását láttuk: mi száznolcvanheten, felülemelkedve az erdélyi föld és népünk arca elé, visszaadtuk a szónak »erkölcsi tartalmát, nemzeti súlyát és emberi hitelét«. Ennél szebb forradalmat, ebben a tévelygő emberi korban, nem csinált még ifjúság. Boldog vagyok, hogy erdélyi vagyok, és hogy magyar vagyok.*”

(Kolozsvár, 1937. október 9.)

Nem az életmű erőszakos szétszakítása jegyében szólok a novellák oldalán, se nem azért, hogy a jobb sorsra érdemes regények és színpadi játékok, s az elfeledett publicisztikai művek — a Sütő által is használt ábeli hasonlattal — *csőréen* maradjanak. Hanem azért, mert a novellák újságát érzem én is annak a legnagyobb erőnek, amely a nyelvi elszigeteltség folytán elzárt, egy tucatnyi remekművet a nagyvilágba lökhetné. Majdnem negyven évvel ezelőtt — éppen a tarpai kiutasítást elmesélő tárcában — maga Tamási is elcsodálkozik azon, hogy írásai még három nyelven sem jelentek meg. (Hogy felháborodásunk nagyobb lehessen, gondoljunk itt a harmincas évek Tamásinál sokkal kisebb rangú írónak több nyelven való világhódítására.) Bölcs hangú belegondolása nem jelez riadalmat, inkább a dolgokat csendes szemléli belenyugvást. Tudatában van „lefordíthatatlan” nyelvének, vagy csak a kilátástalan „eszmeccsere” — szellemi termékeket közös kincssé avató nemtörődömség — nyomasztja? Lírája, szűrős párbeszédre és a népmese furfangjaira épülő novellája megállna-e valamilyen másfajta nyelvi közegben? Egyáltalán: mi teszi ezeket a hagyományos novella ismerveit alig kielégítő írásokat mégis novellává, sőt utolérhetetlen kísérőzai remekművekké? Nem külön, minden mástól elvonatkoztatható és semmi szellemi kötődést nem mutató darabokká, hanem olyan csúcsteljesítménnyé, amely mondjuk a *Szeder és Butykát* — mutatis mutandis — maupassanti színekben is ragyogtatja. A fénytörés egy-egy írásban — ezt szépen kimutatta Pomogáts Béla — ez mindenestre sokkal összetettebb, mintsem első olvasásra gondolnánk. Nem csupán a székely táj, a szokásokat és rituálékat alakító erős levegő csap meg egy-egy Tamási novella olvasván, de a mítoszi hajlékonysággal ide-oda hajló író klasszikusokra figyelő témaválasztása is, a pajzán szerelmi históriák bármely irónál — így pl. Bocaccionál is — történeté fogalmazott derűje. A nekem is való, belőlem is egyelőnyegűen felszikkrazó mesetudat. Ördögök és megcsalt asszonyok, feltámadásra-igazságra várók és virágélettal felajzottak és megszorítottak kapnak helyet a novellák lapjain. Hősök, mítosszal, Isten-erővel és lélekkel megakottak, a nappal és az éjszaka váltogatásával érzelmünkben hullámzó: a csókot virágszálon tanulók és egyetlen tisztaszobába való belépéssel hoppon maradt megkeserítettek más-más irónál is feltűnhetnek, de *percnyi* vagy *örök életű* tevés-vevésük: *kenyérrel és rüggel*, ágai közt holdat vivő *szarvas-*

agancsokkal jelképezett szabadságuk, népmesészerű, de sohasem népmesei létük, epikában sokat mondó, de sohasem elbeszélő, mindenfajta epikai megállapodottságot elvető *egyedül-valóságuk* csak Tamási Aronnál kitűntetett. Nem a Szabédi László kitűnő esszéjében megjelölt *feleselő novella, liturgikus novella* elnevezéssel illethető írásokra gondolok, azokra, amelyekben a szentély fala maga a „magyar mitológia” szétzúzása, *pogánnyá* való *tétele*, nem is a *fortélyos párbeszéd* nyelvi furfangjait gondolkozással vegyítőkre, hanem e két remekül fölmért Tamási-sajátosságon túl lévő írásokra. Azokra, amelyek nem *feleselnek*, de *megfelelnek* minden olyan mércének, mely a remekműveket remekművekké avatja. Tamási virágos szavaival szólván: *amelyekben a csend teknővé alakul, és benne dagad a helyzet, mint a tészta.*

Ilyen egyszerűen fölépített, magában sitergő, de nagy hőket tároló elbeszélés az 1955-ös *Világlo éjszaka*. Féja Géza Tamási-könyvében az író *igazi békenyilatkozatának* nevezi ezt az utolsó, novellában már sohasem megismételt remekművet: az egyszerű légzés természetességét, a reális színekkel megrajzolt belső csend — mert repülőgép zajával karcolt, tehát csak most is viszonylagos — szabadságát. Az időtlen időt, s a kemény munkával magát fönttartó, de a gyermekáldással mindent megszépítő-békévé oldó idillt — egy házaspár napi foglalatosságát: munkát, pihenést, hazatérést, készülődést a szülésre — fogalmazná az író. Nemcsak azért nem lehet, mert a szinte elérhetetlen csendbe — a nagy dologra készülők lelki békéjébe — belehasít a történelem jelenlétét tudatosító, második világháborús repülőgép, hanem azért, mert a zsindegyfaragó sánta ács, Küli Benke a szüléssel kapcsolatban elszámította magát. Mire megtér a munkából kőthonába, asszonya már vajúdik. Az égen viharfelhők gyülekeznek, de a család — és itt indul a békés békétlenség drámája —, kihíva szinte a sorsot maga ellen, elindul a megszületendő élet megóvására. Villámok, sötétségek, sárral visszahúzó kaptatók ijesztenek, de ami elindult, az már nem megállítható: győz a még burokból lévő, de az egyik szomszéd esztenáján már megszülető élet. S hogy nem fiú lett — itt tudatosul a világ rontásán „tevékenykedő” férfiak megvetése —, kész az öröm: a leány maga a béke; *nem akarja a csillagot, mint a férfiak, és ágaskodó lába alatt nem romlik a föld.*

Jelképerejű Tamási öregkori világföltétele, a gondolatot nem cifrázza különös meseváz, tisztá, mint a harmat. A *Világlo éjszaka* maga a remény; ahogy hajnalodik, úgy bukkik ellenkezőjébe a nehéz sorsot és az emberi helytállást megéneklő ballada. Az ilyen típusú elbeszélések olvasásakor gondolom: nyelvi furfang ide, székelgy-góbés észvágás (fortélyos feleselés) oda, Tamási Áron novelláinak világfoglalása meg kell hogy történjen. Már az is öröm, hogy azon a tájon — igaz, egyelőre csak magyarul — megszólalhatott az *Ábel* trilógia írója, ahonnan tulajdonképpen világa vétetett.

Megszólalt és máris kisebb vihart kavart. A Dávid Gyula negyven oldalas tanulmány értékű előszavával megjelent *Ábel-trilógia* (Kriterion, 1973.) nemcsak összefogottan mutatja Tamási Áron elbeszélő művészetének elhallgatásával sokáig nemlétezővé nyilvánított értékeit, de újabb véleményalkotásra is ösztönöz. Kántor Lajos Utunkban megjelent cikke (*Székelység ábrája*: 1974. június 7.) gondolkotásra kőtetető véleményt közöl. Az eddigi kritikák — talán csak Németh László *Ábel az országban* értékelése kivétel —, ha nem is választották szét teljesen a három *Ábel* könyvet, az *Ábel a rengetegben*, az *Ábel az országban* és az *Ábel Amerikában* című műveket, leginkább — a művészi megformálást tekintve is — a Hargitában bolyongó főhőst tüntették ki szeretetükkel és értésükkel, holott (Kántor szerint) ez jobbára csak a *halinakötéses mítoszt*, a Tamási köré rakódott *székelység ábrája* elterjedését, szinte egyedülvaló létét segítette. Tamási stílusis változtatásai — figyelmeztet kritikájában Kántor — az írói út megítélésében is segítenek: *a regionalizmustól az őssznépi, az egzotikumtól az egyetemes felé mutatnak*. Ezért nem igaz az Irodalmi Lexikonnak az a megállapítása, hogy *Ábel* kivonult a társadalomból. *Korjellemzősége, „társadalmi regényé” — a szó tágabb értelmében — a második és harmadik kötetrel válik a Tamási-trilógia, amikor a főhős kívülállása már lehetetlen*. A cikkíró még megemlíti Szántó György 1934-es, Helikonban megjelent kritikáját, melyben a szerző felrója, hogy „*Ábel* kisebbségi helyzetének és osztályhelyzetének költői allegóriákban sejtett távlatai” mennyire

elsikkadtak az értékelésekben. *Valóban* — fejezi be Kántor Lajos Tamási újra-értékelést szorgalmazó írását —, az Abel az országban jó néhány jelenete (találkozás a bakterrel, kolozsvári kalandok Kerekessel, az állását elveszített tanítóval, rendőrségi élmények, a börtönbeli vita, stb.) csak Kacsó Sándor Vakvágányával mérhető közelmúltunk, nemzetiségi önismeretünk tekintetében; hazafiságról és álhazafiságról, együttélésről, egymásrautaltságról kevesen mondtak egyenben ilyen lényegesen, máig időállót, mint Tamási.

Dávid Gyula tanulmánya az eddig föltárt adatokra, összefüggésekre épül, filológiai pontossággal a Kántor által megkérdőjelezett értékeléseket követi. Részletesen beszél a szépprózák írója mellett a Brassói Lapok bátor hangú publicistájáról (*Tiszta beszéd*), nyomon kíséri az Abel a rengetegben és az Abel az országban folytatásos (újságbeli) közlését. Címekben és adatokban bővelkedő Tamási-portrét nyújt a romániai olvasónak; akinek szüksége is van ily tanulmányra, hiszen Izsák József kismonográfiáján (1969) kívül, az aligha juthat hozzá Tamási Áronnal foglalkozó könyvhöz vagy az e kérdés köré épült irodalomhoz.

A Szépirodalmi Könyvkiadó ily gyors vállalkozásának, a Magyar Remek-írók sorozatban megjelentetett, Tamási Áron válogatott műveit tartalmazó két kötetes gyűjteménynek csak örülni lehet. (A válogatás, a szöveggondozás és a jegyzetek Féja Géza munkája.) A legismertebb regényeken (*Abel-triológia*, *Jégtörő Mátyás*), színpadi játékokon (*Énekes madár*, *Csalóka szívárvány*) kívül az olvasó megismerkedhet az író önéletrajzi művével (*Bölcös és bagoly*), valamint válogatott novelláival is. És ezzel írásunk legkínosabb részéhez, a majd minden kiadások (legalábbis az író életében) változó írói szöveg és a jegyzetanyag vizsgálatához értünk. Tamási Áron életműve — úgy látszik — elég rejtélyt tartogat még, s ezek közül is az egyik legfontosabb a szövegváltozatok, első közléshez mért, pontos feltérképezése. Mert egy-egy mű születése elsősorban a megírás időpontjához kötődik (ha ez ismeretlen, akkor az első közlés dátumához), s bármennyit is változtatott rajta az író (pl. az *Énekes madár* dalbetétes népszínműhöz visszakanyarodó, 1955-ös változata) a születés dátuma az elsődlegesen mérvadó. Az *Énekes madár* esetében természetesen egy egész új változat születéséről kell beszélni. „A legtöbb szövegkritikai problémát — ahogyan Féja Géza mondja — az *Énekes madár* adja. Az *összöveg mellett (Magyar Írás külön száma. 1934.) két változat maradt reánk.*” Ugyancsak a *Jegyzetekben* olvasható: „Első színművét (*Énekes madár*) — mármint Tamási — 1932-ben írta, de a színházaknál merev visszautasításra talált, mivel darabjában a folklór tört be a színpadra, s ezt végképp nem értették. Műve eleinte Kolozsvárt sem talált méltánylásra, és csupán 1934 májusában jelent meg a szlovenszkói magyar kisebbség folyóiratának, a *Magyar Írásnak* különszámaként. Jelentőségét ekkor is egyedül Márkus László ismerte fel, és Új Thália nevezetű együttesével bemutatta a Royal Színházban.” Kacsó Sándor remekművű önéletrajzának második kötete, a *Fogy a virág, gyűl az iszap*, tulajdonképpen sok eddig lappangó Tamási-kérdésre ad feleletet. Az *Irodalmi intermezzo — Ábellel és Magdóval* című fejezetben a 457. oldalon olvasható: az *Énekes madár* azonban valóban felszállt a karácsonyi számunkban. Ma is hiszem, hogy ez a nyomtatott szöveg őrzi a darab legelső változatát. Ugyanott, a *Kartársak, bajtársak, tervek, kudarcok* című fejezetben (525. oldalon): „Az *Énekes madár* közlése ügyében levelet írt — mármint Tamási — Debrecenből Füzi Bertalannak. »A darabot odaadom a karácsonyi számra — írja —, bár a Céhnel is kilátásba helyezték a kiadását s a felvidéki Kazinczy-nál is.« Tehát az *Énekes madár* összövege, amely a többi változatnál jóval gazdagabb, a Füzi Bertalannak írott Tamási-levél bizonyossága szerint, a Brassói Lapok 1933 karácsonyi számának mellékleteként jelent meg. (Ezt a számot és a mellékletül szolgáló *Énekes madarat* az Országos Széchenyi Könyvtár hírlaptára őrzi is. Ablonczy László pontos közléséből tudjuk, hogy a darab bemutatója a jegyzetben foglaltaknál előbbre tevődik: „... az *Énekes madár* bemutatója valójában a rádióban volt. 1934. október 18-án sugározta a Budapest I. adó. A darabot Csanády György rendezte...” (Ablonczy László: *Jegyzetek Tamási Áronról*. Forrás, 1973. 2. sz. 82—83.) Érdekességként megemlíthető az ugyanebben a Forrás-számban olvasható két — rádió számára készült — Tamási nyilatkozat, amely többek között az *Énekes madár* megírásával kapcsola-

tos kérdésekre is megpróbál (emlékezetből?) választ adni (*Tamási Áron kiadatlan írásai*, 1973. 2. sz. 80—81.). Ugyancsak ezzel a kérdéssel foglalkozik és többek között a Varga Rózsa—Pátyi Sándor *A népi írók bibliográfiája* című kötet Tamásiról szóló anyagát is kiegészíti — ahol ez az adat nem szerepel — Ablonczy László *Ötven pengő terembér — Az erdélyi írók estje 1929-ben Debrecenben* című oknyomozó írása (Hajdú-Bihari Napló, 1974. június 2.), mely fókuszába veszi és ismerteti a *Hajdúföld* 1929. március 24-i számának Benyovszky László által készített nagy Tamási Áron-interjúját. Tamási éppen egy másik útjakor (1933-ban) Debrecenből írja az *Énekes madarat* átengedő levelét Brassóba, Füzi Bertalannak.

A Magyar Remekírók *Énekes madár*-közlése a Kazinczy kiadás (Bp.—Kassa, 1934.) szövegét veszi alapul a népieskedő beszédmodor elhagyásával (átírásával). Érthető is lenne ez a stílustisztogatási művelet, ha a novellákhoz viszonyítva a következetlenség nem volna zavaró. A *bizon*-ból bizony, a *pogán*-ból pogány, az *eccer*-ből egyszer, a *jáccik*-ből játszik, a *guzsajos*-ból guzsalyos, a *Réginából* Regina, a *métt*-ből mért lesz a színpadi játékban akkor, amikor a novellák megtűrik az efféle népieskedő szóalakat. *Szeder és Butyka*: mi teccik (138 old.); naccerű (138.) szegén (141.); eccerűen (140.), honya alá (141.); *A legényfa kivirágzik*: guzsajosba (90.); métt ne? (94.). *Okkersárga Ábrahám*: Régina (147.); *Zeng a magosság*: eppen (53); ne szemetejj (53.); Éccaka (54.) stb. S az olvasásnál nemkevésbé zavaró az a-t megnyújtó aposztrófok elhagyása az *Énekes madár*ból is, hiszen ilyképpen nem az az-ra utaló hosszú a-hangot olvassuk.

Két novella, a *Virágszál gyökere* és a *Hollódi vadrózsák* alatt a megírás évét kérdőjel helyettesíti; a születés időpontjára enged következtetni, hogy az előbbi *Gebe és virágszál* címmel a Magyar Nemzet 1957 karácsonyi számában, a *Hollódi vadrózsák* pedig *Köködi Balszam* címmel a Jövendőnk 1957. december 1-i számában jelent meg. A *Tulipános téli sapka* (1953?) egyik változata *Téli sapka* címmel már az 1946-os *Pesti Kalendáriumban* napvilágot látott. A *Szeder és Butykát* (1931—1932) a Korunk 1931-ben közölte, az 1931—1932-re datált *Kivilágított fapiac* is megjelent a *Pásztortűz* 1931. 5. számában. Másutt nem az *Új székely Antikrisztus* az eredeti címe, ahogyan a mostani jegyzet írja, hanem a *Himnusz egy számmal* (Erdélyi Helikon 1928. októberi szám).

Nem ily rövid, szerteágazó jegyzet feladata a napról napra új és új összefüggéseket, eredeti szövegeket és különféle változatokat napvilágra hozó életművet mérlegre tenni. Az elmondottakból remélhetően mégis kiderül óhajunk: az értő és tisztességgel mérő Tamási Áron-monográfiát és a még mindig kallódó publicisztikai írások, naplók, jegyzetek mihamarabbi összegyűjtését várjuk.

